

DÜNYADA ADINDAN SÖZ ETTİREN İKTİSADİ SİSTEMLER VE KISA DEĞERLENDİRMESİ

Dr. Fethi YILDIRIM¹

Özet

İnsanoğlu yaratılıp dünyaya gönderildiği zamandan beri, hemcinsleriyle ekonomik ilişkiler içerisinde bulunmuştur. Bu, ilk dönemlerde günlük hayatın devamı için gerekli olan geçim kaynaklarından istifade etme hususunda yardımlaşma olarak görülürken günümüzde çok daha karmaşık hal almış, bununla birlikte çıkar çatışmaları daha fazla artmış ve bu çıkarları korumak ve buna mani olabilecek atraksiyonlara karşı önlemler alabilmek için çeşitli fikirler geliştirilmiştir. Bu düşünceler zamanla gelişerek sistemleştirilmiştir. Bu ekonomik akımlardan dünyada varlığını en çok hissettiren bu gün dünya ekonomisini büyük ölçüde elinde bulunduran ve orta çağ kilisesinin baskısına baş kaldıran Protestan ahlakın da teşvik ettiği kapitalizmdir. Diğer biri ise dünyada sınırlı ülkelerde uygulanmaya çalışılan ve özellikle kapitalizmin işçi ihtiyacını karşılamak için insanları köleleştirmesine karşı çıkarak bütün ekonominin devletin kontrolüne alınmasının gerekliliğini savunan sosyalizmdir. Üçüncüsü de insanlara dünyada da mutluluk vadeden İslam'ın ekonomik öğretilerini esas alarak kurulmak istenen sistemdir. Fakat günümüzde böyle bir sistemle ekonomisi yönetilen devlet henüz bulunmamakta ve dünya kapitalist sistemi içerisinde kısa vadede hayat bulması da zor gözükmektedir. Bu üç sistemi birbirinden her şeyiyle bağımsız olarak addetmek imkânsızdır. Ortak yönleri ve ayrıştıkları noktalar mevcuttur. Makalenin hazırlanış aşamasında her üç sistemle ilgili kaynakların belli başlıları taranmıştır. İslam iktisat sistemini ana prensiplerinin ne olduğu konusunda özellikle Kur'an ve Hz. Peygamberin hadislerinden sonuçlar elde edilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İktisat, Ekonomi, Kapitalizm, Sosyalizm, İslam

ECONOMIC SYSTEMS AND BRIEF EVALUATION IN THE WORLD

Abstract

Since the time the human being was created and sent to the world, he has been in economic relations with his fellow which raises the pressure of the medieval church. The other one is socialism, which argues that the whole economy must be taken under the control of the state by opposing capitalism to enslave people to meet the labor needs of the world. Thirdly, it is the system to be established based on the economic teachings of Islam which promises happiness in the world. But nowadays, the state with economically managed state has not yet existed, and it seems difficult to find life within the world capitalist system in the short term. It is impossible to regard these three systems as independent from each other. Common points and distinctions are available. During the preparation of the article, the main sources of all three systems were scanned. The main principles of Islamic economics system, especially the Qur'an and Hz. The results of the hadith of the Prophet have been tried to be obtained.

Keywords: Economics, Capitalism, Socialism, Islam

Özgün Araştırma/ Original Article

¹ Sorumlu yazar/Corresponding author, Milli Eğitim Bakanlığı, Türkiye, fethi25@hotmail.de.

ORCID ID: 0000-0001-7238-4283

Copyright © 2016-2018 IBAD

ISSN: 2536-4642

GİRİŞ

Modern dünyamızda iktisat, oldukça geniş bir ilim dalıdır ve çok karmaşık kavramlar dünyasına sahiptir. Bu kavramlar, bir toplumda hâkim ekonomik düzenle yakından alakalıdır. Hatta o sistemin içinden doğmuş ve ona katkı sunmuştur. İnsanlığın ilk dönemlerinden itibaren iktisadi ilişkiler, insanlar arasında belirleyici rol oynamıştır. Kazanmaya ve dünyaya karşı tamahkâr olan insan, kendi menfaatini öncelediği için buna uygun sistemler geliştirmiştir. Diğer yandan çeşitli dönemlerde devlet yöneticileri ekonomik değeri olan bütün varlıkların devlete ait olduğunu iddia ederek buna uygun yönetim sistemi geliştirme çabasına girmişlerdir. Şimdi bu sistemleri kısaca görelim.

1. KAPİTALİZM

İçinde yaşadığımız dünyanın, yönetim sistemlerinin kökenleri 16. yüzyılda atılmıştır. O zamanlar sadece Avrupa ve Amerika kıtasının belli bölgelerinde uygulanan bu düzen zamanla tüm dünyaya yayılmıştır. Günümüzde hâkim ekonomik sistem kapitalizm² (Lucien, 1995: 22) olduğundan, onun sosyalizme göre biraz daha geniş ele alınması gerektiğine inanıyoruz.

Kapitalizm, XIV. ve XV. yüzyılda ortaya çıkan ve şehirlerde oluşmaya başlayan, başını tüccarların, tefecilerin ve sanatkârların çektiği feodalizmin ve burjuvazinin ardından ortaya çıkmıştır. Batı Roma İmparatorluğunun yıkılmasıyla V. asırda ortaya çıkmış olan derebeylik düzenine karşı, Tanrının rızasına uygun görüldüğü için de kilise tarafından desteklenmiştir. (İbrahim, 1975: 16-17; David, 1998: 26, 33; Henri, 2000: 19-26; Stanford, 49; Haluk, 2011: 46-49) Feodalizm, toprağa dayalı üretim sistemi olduğundan köylü, toprağa bağlı, hatta bağımlıdır. Feodalizm, pazarın fazla yaygın olmadığı üretim ve tüketimden oluşan kapalı bir sistemdir. Kişiler üretir ve aynı daire içerisinde tüketirler. Feodaller, ekonomilerinde kapalı oldukları gibi dünya görüşlerinde ve dinlerinde de kapalıdır. Haçlıların Müslümanlara yönelik yaptığı savaşlarda feodaller öncü vazifesi gördüklerinden zamanla zayıflayıp yok olmaya doğru gidince daha önce birkaç küçük şehirde oluşmaya başlayan burjuvazi sınıfı gelişme gösterdi ve yayılıp feodalizmin yerini aldı. Bu sınıf, daha önce küçük çapta, hayvan sırtında ticaret yapan kesimdi. Bunlar zamanla tüccar sınıfını oluşturdular ve daha çok kazanmak istediler. Feodallerin tutuculuğuna karşı burjuva daha hızlı değişmektedir. Bu değişim hızlanarak Rönesans ve buna bağlı olarak reformları ortaya çıkararak Batı'nın rengini gittikçe değiştirmiş, öyle ki, buna bağlı olarak dinde bile yeni mezhep ortaya çıkmıştır.³ (Rodney, 1984: 148-156; Ali, 1994: 36-68; Landes, 31-43; Mustafa, 1993: 13-15, 21-25, 123-134) Zamanla bugünkü kapitalist sistem oluşturulmuştur. Kapitalizmi eleştirenler genel olarak, kapitalizmin Protestanlığın özellikle de Kalvenizm⁴ (Orhan, 1981: 185; İshak, 2002: 3 (2), 90-95) mezhebinin "ekonomik ahlak" düşüncesinden kaynaklandığını belirtmektedirler. (Ünver, 1986: 7, 111-113) Kapitalizmin doğuşunu ve tekâmülünü sağlayan Protestan ahlak, (Max, 1993: 95; Raymond, 1986: 371-374) çalışmayı, kazanmayı teşvik eder, ancak harcamaya kısıtlama getirir. Elde edilen kâr ise tekrar yatırıma dönüştürülür. Protestanlık ile kapitalizmin arasındaki ilişkide zamanla kapitalizm üstün çıkar ve Protestan ahlak göz ardı edilerek sekülerleşir. Aslında bu kopuş normal karşılanmıştır. Zira Protestanlık, Katolikliğin (dinin) baskısına karşı olarak ortaya çıkmış, neticede zamanla Avrupa'da dine karşı çıkış ve dinden kopuş hızlanmıştır. (Atalay, 1993: 7)

² Fransızca *capital* "1. başa ilişkin, başkent, başlık, 2. baş para, sermaye" sözcüğünden alınmıştır. Fransızca sözcük Latince aynı anlama gelen *capitalis* sözcüğünden alınmıştır. Bu sözcük Latince *caput, capit-* "baş" sözcüğünden *+alis* sonekle türetilmiştir. Latince sözcük Hint Avrupa Anadilinde aynı anlama gelen yazılı örneği bulunmayan *kaput-* biçiminden evrilmiştir.

³ "Protestan" kelimesi "başkaldıran, itiraz eden" anlamlarına gelmekte olup 16. Yüzyılda Alman Martin Luther'in Katolik kilisenin günah çıkarması ve bunun karşılığında halktan para alması, Kutsal Kitap yorumu ve hüküm çıkarmayı kendi tekelinde bulundurması, ibadet dilinin Latince olması gibi meselelere karşı çıkmasıyla başlayan ve kısa zamanda taraftar bularak dine yeni yorumlar getiren mezhebin adıdır.

⁴ Protestan ahlak öğretisi, temelde Protestanlığın önde gelen Calvin'ci ilahi takdir öğretisine dayanır. Calvinizm'in ilkeleri üç terimle özetlenebilir: 1) Her ferde cennet önceden müjdelenmiştir. 2) Çalışma (iş) bir fazilettir ve 3) insan kendi mesleğini kendi seçmelidir. Bu tür bir dinsel görüş her türlü mistizmi dışlar. Bu anlayışta, Kilise ve ayınların yardımıyla kurtuluşa ermek mümkün değildir; kurtuluşu bahsetmek Tanrının elindedir. Bu yetki Kilise ve Papazlar tarafından tasarruf edilemez.

Kapitalizm, kâr elde etmek amacıyla üretici bireylerin ya da firmaların pazarda mal satması değildir. Bu türden faaliyetler tıpkı ücret için çalışan insanların var olduğu gibi dünyada yıllardan beri zaten bulunmaktaydı. Kapitalist bir sistemde olduğumuzu ancak sınırsız bir sermaye birikimine öncelik verildiğinde söyleyebiliriz. (Ayn, 2004: 5-8) John Locke kapitalizmin genel sistemini, cemiyetin oluşumu ve devletin kaynağı hakkındaki görüşlerinde şöyle ortaya koymuştur: “*Ne kilisenin, ne devletin ne de toplumun, ferdin yükselmek ve kâr sağlamak gayesiyle giriştiği teşebbüsleri engellemeye hakları yoktur. Gücünü, maharetini ve kabiliyetini istediği şekilde rahatça kullanabilmesi ve elinden geldiği kadar ileriye götürebilmesi için her fert tam bir hürriyete sahip olabilmelidir...*” (Manisalı, 2004: 17-32) Buradan da anlaşıldığına göre kapitalist sistemde kazanmak için hiçbir sınır tanınmamaktadır. Onlara göre insan dünyaya tüm bu haklara sahip olarak gelmiştir. Devlet ise bu hakkı sağlamak için insanların oluşturduğu teşekküldür. Oluşturulan bu düzenin yürümesi için yapısal sistemler vardır ve bu sisteme aykırı davrananlar bir şekilde, bu mekanizmalar tarafından cezalandırılırlar ve nihayetinde toplumsal sahneden silinirler. Bu sistemde bir dünya ekonomisi kurulmuştur. Kapitalist sistemde sermayeyi elinde bulunduranlarla politik iktidarı elinde bulunduranlar arasında son derece özel bir ilişki vardır. Kapitalistler için büyük bir pazar olmazsa olmazdır, buna paralel olarak bir devletler çokluğu da vazgeçilmezdir; böylece farklı ve çok parçaya bölünmüş küçük devletlerle birlikte çalışmanın avantajlarından faydalanmaktadırlar. Diğer yandan çıkarlarına aykırı davranan devletleri devre dışı bırakmaya çalışırlar ve kendileriyle uyumlu çalışan devletlere yaklaşabilirler. (Manisalı, 2004: 79-107, 137-148, 157-163; Landes, 1995: 123-141; See, 2013: 62-68, 157-160; 167-170; Yurtsever, 2011: 203-210, 309-321; Ellen, 2007: 165-174) İmmanuel Wallerstein, bu sisteme *kapitalist dünya-ekonomi* sistemi diyor ve bunun birçok kurumun bileşeni olduğunu söylüyor. (İmmanuel, 2014: 51-54) Bu kurumlar pazarlar, bu pazarlarda rekabet eden firmalar, devletler sistemindeki birçok devletler, hane halkları, (Kaynak, - Mete, 2013: 57-70) sınıflar ve bazı statü gruplarıdır.

Kapitalist sistemde üreticiler yüksek kâr elde etmek için her zaman tekelliliğin olmasını isterler. Tüm dünyayı kapsam alanına alabilecek bir tek firma ya da kuruluş yaratmak oldukça zor olduğundan en azından kısmi ve kendilerine bağlı yerel tekellilik oluşturmaya çalışırlar. Bunu ancak güçlü devlet eliyle başarabilirler. Bu tekelliliği oluşturmanın yollarından biri patent sistemidir. Yeni ürünleri tüketiciler için çok pahalı, üreticiler için de çok kârlı yapan şey budur. Diğer yollar ise ithalat ve ihracat üzerinde kısıtlamalar, sübvansiyon,⁵ vergi indirimleri, güçlü devletlerin, diğer devletlerin karşı tedbir geliştirmelerini engellemek üzere güçlerini kullanmalarıdır. Üreticiler üzerine devletin getirdiği büyük yükümlülüklerle güçlü firmalar başa çıkarken küçük üreticiler daha da zayıf düşmektedir. (Şahin, 2000: 207-211; Rand, 1986: 237-248)

Buna karşılık tekelliliğin mücadele etmek zorunda kaldığı iki önemli zorluk vardır. Kapitalizmin tabiatında var olan tekellilik, bir üreticinin avantajı olurken başka birinin zarar görmesine yol açmaktadır. Kaybedenler tekellilerin gücünü kırmak için politik mücadeleye başvurmak zorundadır. Bunu ancak tekelliler eğilimi sona erdirmek isteyen politikacıları destekleyerek yapabilmektedirler. Ya da bu mücadeleyi, başka devletleri bu dünya pazarı tekellisini kırmaya ikna edip onların rekabetçi güçlerini kullanarak başarabilmektedirler. (Wallerstein, 2014: 51-63; İsmail, 1975: 24-42)

Netice olarak kapitalist sistem, üreticiye aşırı kâr sağlamak için her yolu mubah görmüş, sermaye belli ellerde, belli devletlerde toplanırken dünyanın geri kalan hakları yoksulluğa itilmiştir. Buna karşın temellerini burjuva toplumunun attığı kapitalizmin iktisadi görüşlerini eleştiren (Ludvig, 2007: 4-5) sosyalizm doğmuştur.

⁵ Sübvansiyon, devletin kişi ya da kurumlara mal, para veya hizmet biçiminde yaptığı karşılıksız yardımları ifade eder.

2. SOSYALİZM

Sosyalizm,⁶ (Mises, 2002: 4-11) bir toplumun ekonomik faaliyetlerinin kamuya ait olması ve hem sosyal hem de ekonomik alanda toplumsal refahın devlet tarafından sağlandığı siyasi teorinin adıdır. Birçok düşünür tarafından farklı şekilde yorumlanan sosyalizm, örneğin Saint Simon, Robert Owen, Charles Fourier gibi İngiliz ve Fransız düşünörlere göre bir ütopyadır. Sosyalizmin temelleri ilkel halde de olsa çok eskilere dayanmaktadır. M.Ö. 400'lü yıllarda Eflatun, kadının ve paranın ortak mal olacağı bir dünya görüşü ileri sürmüştür. Ayrıca bundan yaklaşık yüz sene sonra İran'da Mazdeizm ortaya çıkarak yine kadının ve paranın ortak mal olduğunu iddia etmiştir. Bu düşüncede olanların en aşırı düzeyde olanları Karmatilerdir (Avcu, 2009: 164) ki kendi mezheplerine katılmak isteyenlerin eşlerini başkaları ile paylaşma şartı koşmuşlardır. (Smith - Evans, 2011: 160; Wheen, 2006: 19-23; Hizmetli, 2001: c. 24, s. 512; Gündüz, 2003: c. 38, s. 279-281) Mazdeizm kuzeye yayılarak biraz farklı versiyonla Rusya'da Nihilizm adı verilen bir akım olarak devam etti. Bunlar da eski dedikleri ve kırılması ve ebediyen yok edilmesi gereken engeller olarak din, aile, özel mülkiyet ve merkezi idareyi gördüler. (Smith – Evans, 2011: 105-107; Wood, 2007: 17-22; 51-59; İsmail, 1975: 45-46; Kutluer, 1992: c. 5, s. 96)

Sosyalizm, devleti, özel mülkiyeti ve gelir dağılımını toplumun denetimine tabi tutan bir organ olarak gören bir örgütlenme sistemidir. Sosyalizm, sermaye sahipleri ile işçiler arasındaki gelir eşitsizliğini, servet ve refah dağılımındaki farklılığı ortadan kaldırma iddiasındadır. Zira bu sistem özel mülkiyet ve kapitalizme karşı olarak ortaya çıkmıştır. Bu nedenle sosyalizm, özel mülkiyet yerine toplum mülkiyetini esas alır ve toplumda sınıf farklılıklarını ortadan kaldırmayı amaçlar. Böylece mülkün sahibi birey değil toplum olmuş olur. (Görgün, 1994: c. 37, s. 382-385; Şeriatı, 1994: 166)

Ünlü Alman sosyalist Karl Marx, Hegel'in klasik Alman felsefesini, Fransız sosyalizmini ve İngiliz siyasal düşüncesini almış ve kendi sosyalizmini oluşturmuştur. Marx, Friedrich Engels ile birlikte Hegel'in düşüncesini düzelterek oluşturdukları düşünce sistemine bilimsel sosyalizm adını vermiştir. Hegel'in felsefesine göre tarih, mutlak ve aşkın devlet kurulmasına doğru hareket halindedir. Marx'ta ise bu, devlet adındaki kurumun ortadan kalkmasına doğru giden bir süreçtir. Çünkü tarihin sonunda sınıflı toplum olmayınca devlet de kendiliğinden ortadan kalkacaktır. (Rosdolski, 2012: 47-49; Şeriatı, 1994: 97)

Karl Marx ve Engels'in oluşturduğu bu teoride, üretim araçlarının kamu mülkü olduğu ve kapitalizmden sonra kaçınılmaz olarak sosyalizmin geleceği, buna bağlı olarak sınıfsız bir toplumun oluşacağı ve insanlığın kendisinde en iyi şekilde mutlu olacağı komünist sistemin oluşacağı iddia edilmektedir. (Rosdolski, 1012: 123; Görgün, 2009: c. 37, s. 282-285); Şeriatı, 1994: 98-121, 163, 166) Komünizmin (*özgür üreticiler birliği*) ana ilkeleri ise kısaca şunlardır:

1- Tanrı yoktur. Marx, bir makalesinde dini, ezilen ve insafsız bir dünyada yaşadığını fark eden insanoğlunu yatıştırmaya yarayan bir afyon olarak tarif ederek fikri köleleşmeye sebep olduğunu söyler. Bu, aslında orta çağ Katolik kilisesinin insanlar üzerindeki baskısına başkaldırıdır.

2- Ferdî mülkiyetin kaldırılarak bütün malların proletarya veya onların yönettiği hükümetin eline verilmesidir.

3- Dâhili ticaretin kaldırılıp ihtiyaçlar için kart (karne) sistemine geçilmesidir; dış ticaret ise fertlere tamamen yasaklanmalıdır.

⁶ Fransızca ve İngilizce *social* "1. dostluk ve yoldaşlık eden, cana yakın, 2. topluma uygun, toplumu gözeten, toplumsal" sözcüğünden alınıdır. Fransızca sözcük Latince aynı anlama gelen *socialis* sözcüğünden alınıdır. Bu sözcük Latince *socius* "yoldaş, ortak, müttefik" sözcüğünden *-alis* sonekiyle türetilmiştir.

4- Ücret meselesi ise “herkesin kapasitesine ve ihtiyacına göre” olmalıdır şeklinde formüle edilmiştir. Dolayısıyla ücret dağıtımını işe göre değil ihtiyaca göre yapılmalıdır. (Ludwig, 2007: 39-46; Rosdolski, 2012: 73-76; Wood, 2007: 18-22; Smith, 2011: 166-169; İsmail, 1974: 51-62)

Sosyalist düşünce sistemi 19. ve 20. yüzyılda İslam âleminde de yoğun bir şekilde tartışılmıştır. Bu tartışmaların öncülüğünü yapanlar, sosyalizm ile komünizm arasında ayrıma gitmişlerdir. Cemalettin Efgânî ve bundan etkilenen Mustafa Sibâî, Şeriatî ve Nurettin Topçu gibi bazı şahsiyetler sosyalist düşüncelerden yararlanarak sosyal adalet ve ferdi mülkiyet konularını tartışmışlardır. Sibâî, İslam sosyalizmini İslam akidesinin parçası olarak görür. (Sibâî, 2010: 87-91; Özafşar, 2002: 147-154; Görgün, 2009: c. 37, s. 285) Şeriatî’ye göre ise sosyalizm, kapitalizm, faşizm ve Protestanlık hepsi aynı kökten çıkmaktadır. (Şeriatî, 1994: 98-121, 166-174, 119-122; Görgün, 2009: c. 37, s. 285) Bunun yanında bazı İslam âlimleri sosyalizmin, Allah inancını reddettiği ve İslam aile sistemini tehdit ettiği için İslam’la bağdaşmadığı yönünde fetvalar vermişlerdir. (Topçu, 2002: 131-138; Perşembe, 2002: 93-100, 95-96; Cesur, 2002: 69-92, 70-72; Görgün, 2009: c. 37, s. 285)

İslam âleminin önde gelen fikir ve dava adamı Seyyid Kutub ve Mevdûdî gibi bazı âlimler, İslâm’ın sosyal adaletin tesisinde Batı ideolojilerinden alacağı herhangi bir şeyin olmadığı kanaatinde idirler. (Aktay, 2002: 43-68, 44-45; Görgün, 2009: c.37, s. 287) Çağdaş fikir adamlarından Sezai Karakoç da İslâm ve sosyalizmi bağdaştırmaya çalışanları eleştirerek tarih içinde oluşan İslam ekonomisinin sosyalizm, liberalizm, komünizm ve kapitalizmle açıklanamayacağını söylemektedir. (Topçu, 2003: 181-201; Karakoç, 2003: 18-25)

Bu iki iktisadi sistemin prensiplerini değerlendirecek olursak şunları ifade edebiliriz: Her şeyden evvel kapitalizmde özel mülkiyet olmazsa olmazdır. Tüm bireyler, sınırsız mülk edinme hakkına sahip olduğu gibi mülkiyetinde olan mallarını istediğine miras yoluyla devredebilmektedir. Buna karşılık sosyalizmde mülkün sahibi kamu adına devlettir. Kapitalizmde çalışma özgürlüğü ve özel girişimcilik serbest, sermaye ve doğal kaynaklar dilendiği şekilde üretim sektöründe kullanılabilirken sosyalizmde üretimin temel gücü olarak emek öne çıkmaktadır. Halk üretimde sadece emekçi olabilir. Kapitalist sistemde müteşebbis hangi malı, ne oranda, nasıl ve kimler için üreteceğine fiyat ve piyasayı göz önünde bulundurarak kendisi karar verirken, sosyalizmde merkezi planlama esastır. Devlet bu konuda karar merciidir. Kapitalist sistemde sermaye daha sınırlı sayıdaki kişilerde yoğunlaşır ve bu konuda piyasa mekanizmasını ve rekabeti kullanırlar. Gerekliğinde haksız rekabete başvurularak karteller oluşturulur ve tüketici zarar ettirilir. Buna karşılık sosyalist sistemde bireyler arası eşitlik esastır. Son olarak kapitalist sistemde çok partili siyasi sistem mevcutken sosyalist sistemde tek partili sistem tercih edilmektedir.

3. İSLAM’IN ÖNGÖRDÜĞÜ İKTİSADİ SİSTEM

Son ilâhî din olan İslam’ın emirleri yalnız akîdeler ve ibadetlere, Yaratan ile kullar arasındaki kulluk vecibelerine münhasır kılınmamıştır. Bilakis insanlar arasındaki cereyan eden ictimâî ve iktisadî meselelere de şamildir. Tanrı’nın hakkı Tanrı’ya, Kayser’in hakkı da Kayser’e şeklindeki bir düsturu da kabul etmez. Kitap ve sünnet dünya ve ahiret mutluluğunu vadederek fert ve toplumun dünyalık işlerini de çözüme kavuşturacak niteliktedir. Allah’ın kitabı ve Hz. Peygamber’in sünneti siyasal, sosyal ve iktisadi hayatla ilgili düzenlemelerde temel ve umûmî prensipleri çizmiş, zaman ve mekâna göre gelişebilecek değişkenleri göz önünde bulundurarak teferruatı ümmetin alimlerinin ve yöneticilerinin değerlendirmelerine bırakmıştır.

İlâhî dinler insanlığın ve tarihin başlangıcından beri vardır. Tarih de esasen hak ve batıl arasında Adem’den beri süregelen savaştan ibarettir. Bu savaş, hak karşısında batıl, tevhit

karşısında şirk, halk karşısında “mele”⁷ (İbn Manzur, 1300: c. 1, s. 158) ve “mütref”⁸ (İbn Manzur, 1300: c. 9, s. 124; Atalay, 2007: 130; Abdalbâkî, 1364: 153, 672) bilinç, şuur ve bunlara bağlı olarak gelişme ve hareket karşısında cehalet, kulluk ve zillet yer almaktadır.

Aynı zamanda tarih, insan türünün zaman çizgisindeki hareketidir. (Collingwood, 1996: 39-40; Şeriati, 1994: 39) Tarih bu zaman süreci içerisinde bir yerden başlar ve belli bir hedefe doğru ilerler. Tarih insanların birbiriyle çatışmasıyla birlikte başlar, dolayısıyla biz tarihi Habil ve Kabil çatışmasından itibaren bilmekteyiz. Çünkü bunların savaşı yaşamın içindedir ve nesneldir. İki kardeş arasında çıkan bir anlaşmazlık olarak gözükse de gerçekte kıyamete kadar, hak veya batıl tarafta yer alan insanların rekabetlerinin başlangıç noktasıdır. Oysa Adem’in savaşı özdedir ve zihinsel bir savaştır. Adem’in iki oğlu sonuçta birer insandır ve tıpkı babaları gibi insana özgü fitrata sahiptirler. Mücadele ederler, çatışırlar ve neticede biri diğerini öldürür. İşte tarih de buradan başlamaktadır. Habil ve Kabil savaşı tarihin diyalektiği temelinde iki karşıt cepheyi, hâkim ve mahkum sınıfları oluştururlar. Bu nedenle tarih de insan gibi diyalektik harekete sahiptir. Kabil’in Habil’i öldürmesiyle tarihin sürekli çatışma dönemi başlamıştır. Ali Şeriati, hayvancılıkla uğraşan Habil’in, üretim kaynaklarının genel ortaklık çağı, kardeşlik ruhu ve gerçek iman devresi, çatışmasız ve ayrıcalıksız bir toplumda herkesin yaşamın bütün nimetlerinden, toplumun maddi ve manevi bütün imkânlarından eşit ve ortak⁹ bir şekilde faydalandığı dönemi temsil ettiğini söyler. Tarımla uğraşan Kabil’in, ise özel mülkiyet düzeninin ortaya çıkışını, dini sapmayı ve başkalarının hakkına saldırı evresini temsil ettiğini belirtir, (Şeriati, 1994: 40-41) böylece Kabil’in bu durumunu insanlık karşıtı bir düzende, sınıflı bir toplum içinde bulunmasına bağlar. Habil’in temsil ettiği toplumda eşit, sağlıklı, şefkatli, samimi, dost ruhlu insanlar yetişirken, Kabil’in temsil ettiği toplumda düşmanlık, rekabet, katılık, maddeye tapınma ve bunu elde etmek için her türlü zulüm, zorbalık ve gasp yapan insanlar yetişmektedir. Bu toplumdaki insanın felsefesi olabildiğince fazla mala sahip olma, olabildiğince şehvet ve güce sahip olma söz konusudur. Ancak Habil ile Kabil farklı toplumlarda mı yetiştiler, insanlığın üzerinden ne kadar zaman geçmişti, üretim malzeme ve şekli değişmiş miydi, önceden özel mülkiyet var mıydı yok muydu bu konularda elimizde bir veri bulunmamaktadır.

İki kardeş arasında başlayan ve temelini malın oluşturduğu bu kavga tarih boyunca sürmüştür ve sürmeye devam edecektir. Hz. Muhammed’in Peygamber olarak gönderildiği toplum ve coğrafya da benzer mücadeleye sahne olmuştur. Dünya ve içinde yaşayan insanoğlu maddecidir ve varlığını maddeyle sürdürebilmektedir. O halde din, toplumun ekonomik yönden kalkınmasını, ilerlemesini sağladığı ve sosyal adaleti temin edici tedbirleri aldığı oranda varlığını devam ettirebilecektir. İslam, dünya hayatını tevhid akidesi üzere düzenlemeyi öngören evrensel bir inanç sistemidir. Tevhid inancıyla ekonomi arasında ne tür bir ilişki mevcuttur? Bunun karşımıza çıkan ilk somut ifadesi üniter devlet anlayışıdır. İslam nasıl ki inançta tevhid ilkesini zorunlu kılmışsa sosyal hayatta da tevhidi öngörmüştür. Uzak coğrafyalarda da olsalar müslümanların ortak bir hedefe sahip olmaları ve birbiriyle ilişkilerinin sıkı tutulmasına ve vahdete önem verilmiştir. İslam eğer dünya hakimiyeti hedeflemişse bu ancak dünya Müslümanlarının birlik olmasıyla mümkündür. Farklı coğrafyalar farklı idari ve iktisadi çözümleri gerektirebilir. Ancak bu ortak bir amaç ve gayeyi gerçekleştirmeye engel teşkil etmemektedir. Aksine bunların gerçekleşmesi ancak siyasi anlamda tevhidin sağlanmasıyla mümkündür. Bu ekonomik gaye ve hedeflerin birliğini de önemli kılmaktadır. Neticede müslümanların sahip olduğu maddi güç birleştirilerek ortak hedefi gerçekleştirmeye

⁷ *Mele*, özellikle devlet yöneticilerinin fikir, görüş, kanaat ve bilgisine ihtiyaç duydukları, kendileri ile istişare ettikleri seçkin kişilerdir. Bu nedenle de “görüşlerine baş vurulan eşraf, gözde kişiler, reisler ve önderler” diye de tarif edilmiştir. Kelime Kur’an’da otuz yerde geçmektedir. Bunlar Musa ile mücadelesinde Firavun’un istişare heyeti, Nuh, Yusuf ve Şuayb peygamberle mücadelede düşmanlarının kanaat önderleri ve Belkas’ın istişare heyeti gibi. Ancak Kur’an’da *Mele* kelimesiyle geçen bu tipler hep olumsuz anlamda kullanılmaktadır.

⁸ *Mütref*, nimetin ve rahat yaşamın kendilerini şımarttığı kişiler veya her türlü ahlaksızlığı ve haksızlığı rahatlıkla yapan zorbalara veya her türlü cürmü işleyen krallar ya da yanlarında bulunan ileri gelenler şeklinde tefsir edilmiştir.

⁹ Buradaki eşitlik ve ortaklık mutlak olmayıp adalet temeli üzerine kurulu eşitlik ve ortaklıktır.

katkı sunmalıdır. Bu hedef özelde Müslümanlar genelde ise tüm insanlar için barış ve huzuru tesis etmektir. İslamiyet'in iktisada verdiği önemi, Peygamber efendimizin Medine'ye vardığında ilk olarak pazar yerini oluşturmasından, hatta daha Kuba'da iken insanlara yaptığı bir konuşmasında yardımlaşmayı emretmesinden, beş parasız olarak hicret eden Mekkeli Müslümanların Kureyş kervanlarına saldırarak hem malları ele geçirmek istemeleri ve hem de Mekke ekonomisini baltalayarak zayıflatmak istemelerinden, Hz. Peygamber'in Hendek savaşı öncesinde hendek kazarken kazmaların taşlardan çıkardığı kıvılcımları kastederek *“onlarda Bizans ve İran'ın saraylarının sizin olacağını görüyorum”* (Vâkıdî, 2014: c. 2, s. 95-96) demesinden ve Kur'an'da yer alan bir çok ayetten çıkarabiliriz. Lui Garde: *“Esasen Medine İslam toplumu bir ticari ve iktisadi medeniyettir”* der. (Şeriati, 1994: 70) Dünya malından fazlasıyla uzak duran Ebu Zer ise, *“bir eve fakirlik girerse din öbür kapıdan çıkar”* (Beyhaki, 1410: c. 5, s. 267; Şeriati, 1994: 69) diyerek ekonominin insan hayatındaki önemine dikkat çekmiştir. Allah Teâlâ Kur'an'da maddi ve tabii olgulardan örnekler vererek varlığının ve birliğinin delillerini ortaya koymuştur. Maddi varlıklara göndermede bulunarak kendisinin zihinlerdeki tasavvuru yerleştirmiştir.

İslam'da ekonomi bir araçtır, asıl olan ise insanın eğitimi ve tekâmülüdür. Kur'an ve Sünnet, iktisadi içerikli öğretiler de dahil insan davranışı için genel bir bilinç düzeyi oluşturmaya çalışır. İktisadi alanla ilgili kurallar, iktisat ahlâkı adını alan zihni bağlantıları ve kişilik yönünü geliştirmeyi amaçlar. Yukarıda da değindiğimiz gibi insan maddi yönü güçlü olan tamahkâr bir varlıktır. Ancak sadece maddi varlık değildir. Allah-u Teâlâ, insanı belli donatılarla yaratmış ve onu, bu özelliklerle dünyaya iyiliği ve güzelliği hâkim kılmak ve Allah'a kulluk etmek için göndermiştir (ez-Zâriyât 51/56). İlahi iradeye uygun düştüğü sürece onun yaptığı her davranış ibadet sayılmıştır. Bu sebeple kulun yaptığı her eylemin hesabını Allah'a vereceği bilincinde olması, kendiliğinden ahlâkî bir anlayış meydana getirecektir. (Bardakoğlu, 2001: c. 23, s. 20)

İslam, insanı çalışma, kazanma ve dünya malından istifade etmeye teşvik ederken kör kaderciliği, dünyadan el etek çekmeyi, tembelliği, dilenciliği kınamıştır. Mülkün gerçek sahibinin Allah olduğu bilincinde olan Müslümanın bencillik etmesi, cimri davranması ve tamahkâr olması günah sayılırken; fedakâr davranması, başkalarına iyilik yapması, sahip olduğu mal varlığını başkalarıyla paylaşması ibadet kabul edilmiştir. Bunun için sadaka, zekât ve infak temel ibadetlerden kabul edilmiştir. Bunlarla insanın hem kâmil insan olması hem de içinde yaşadığı toplumun huzurlu bir yapıya sahip olması amaçlanmıştır.

Naslarda amel-i sâlih ve sa'y kavramları, geniş anlamıyla emeği de kapsamakta (el-Enbiya: 21/94; en-Necm: 53/39-40) ve emeğe bağlı kazançtan övgüyle söz edilmektedir (Buhari, Büyü', 15; Zekat, 50; Nafaka, 1). Allah yararlı iş görenleri dünyaya varis kılacağını vadetmekte (Nur 24/55) ve insanlar arasındaki maddi farklılığı, üstünlük vesilesi kabul etmeyip farklı iş bölümünün ve iktisadi çeşitliliğin temeli olarak kabul etmektedir (ez-Zuhuruf 43/31-32; el-Leyl: 92/5-7). Yine mülkiyet hakkının korunması dinin beş temel esasından biri kabul edilmiş ve meşru müdafaa sebebi sayılmıştır (Buhari, Mezâlim, 33). Kuran'da özel mülkiyetin korunmasının önemi kadar toplumda mal dağılımının dengesine de dikkat edilmiştir. Ganimet dağılımıyla ilgili ayette *“böylece mallar aranızda yalnız zenginler arasında dolaşan bir servet olmasın”* (el-Haşr: 59/7) denilerek buna işaret edilmiştir.

İslam diğer ekonomik doktrinler gibi iktisattan özel olarak ve özel kavramlarla bahsetmez. Ancak bu, İslam'ın iktisada önem vermediği anlamına gelmez. Yukarıda da söylediğimiz gibi Kur'an'ın birçok ayetinde iktisadi kavram ve bilgilere rastlarız. İslam paraya tapıcılığı yasaklarken malın başka insanların sömürüsüne zemin hazırlayan bir araç ve baskı unsuru olarak kullanılmasına da müsaade etmez. Bunun yanı sıra dünyadan el etek çekme, dünya ve dünyalığa önem vermeme anlamına gelen züht hayatı yaşamak da aslında İslam'ın hedeflediği bir yaşam tarzı değildir. Dünya ve dünyalıktan uzak durma düşüncesi Müslüman

toplumların zayıf kalmasına sebebiyet verip onları farklı inanç ve kültürlerin baskı ve müdahalesine açık hale getirerek siyaseten başka medeniyetlere bağımlı hale getirebilmektedir. Günümüzde dünya siyasetine bakıldığında bunu daha iyi idrak edebilmekteyiz. Öyleyse İslam'ın iktisadi görüşü, diğer bütün alanlarda olduğu gibi denge sistemidir. Bu denge mala kul olmadan dünyaya hükmederek bu imkânları insanlığın hizmetine sunmaktır.

Yaratılışı gereği insanın içinde barındırdığı, dünyaya sahip olma ve hükmetme hırsı ile, elde ettiği zenginliği muhtaç insanlara harcama ve dünya barışını sağlamaya yönelik sarf etme bilinci olan bu iki uç için Kur'an'dan ve hadisten deliller getirilebilir. Aslında İslam, dünya malını insanın hizmetine sunarken, insanın da bu alanda olabildiğince ilerlemesini teşvik eder. Lakin burada problem ferdi iktisadi yapı ile sosyal iktisadi yapı arasındaki dengeyi iyi kurabilmektir. İslam bize bunun nasıl gerçekleştirileceğini öğretmektedir. İslam, insan hayatının her alanında bulunan, adeta onu kuşatan maddeyi kötü göstermez. Kuran'da dünyalık için "Hayr" kavramı kullanılır. (Kur'an, 2:172, 180, 198, 215, 267, 272; 4:32; 100:8) Dünyalık özünde hayırdır. Nitekim "Namaz bitince yeryüzüne dağılın ve Allah'ın lütfundan (fadl) isteyin. Allah'ı çok zikredin, umulur ki kurtuluşa erersiniz." (Kur'an, 62:10) buyurulmuştur. Ayette geçen 'fadl' (lütuf) ifadesi, ticaret ve dünyevi rızık isteme manasında kullanılmıştır. (Taberî, 1994: c. 7, s. 296; Demir, 2002: 147) Ama ona sahip olanın onu nasıl ve ne amaçla kullandığı önemlidir. İslam, insana sahip olduğu malı, maddi olmayan diğer insani ilişkiler doğrultusunda kullanmayı ve insanlığın hizmetine sunmayı öğretir. (Çapral, 1988: 148-174; Demir, 2002: 147) Çünkü ekonomi sosyal bir konudur. Burada şöyle bir problem ortaya çıkmaktadır: Toplumda egemen düzen İslami olmadığı halde bu toplumda bir birey, İslami temeller üzerine kurulmuş iktisadi bir hayat sürdürebilir mi? Belki toplumsal hayattan kopuk ve hiçbir iktisadi muamelede bulunmayan birisi için böyle bir yaşam tarzının imkân dahilinde olabileceği söylenebilir. Ancak iktisadi muamelede bulunuyorsa bu sistem içerisinde tam olarak İslam iktisadına göre yaşaması neredeyse imkânsızdır. Kaldı ki ekonomisi faiz sistemi üzerine inşa edilmiş devlet içinde bir Müslüman ferdi faize bulaşmaması çok zor gözükmektedir. Bu sebeple İslam'ın sunduğu ya da İslami öğretilerden çıkarılabilecek iktisadi sistem insanların içerisinde yaşadığı problemlere çözüm üretecek nitelikte olmalıdır.

İnsan, bütün iyi hasletlerinin yanı sıra kötülük yapmaya meyyal (Kur'an: 4:128), mala haris (Kur'an, 3:14), tamahkâr bir varlıktır (Kur'an, 70:19). Bunun için İslam'ın öngördüğü ekonomik sistem öyle özelliklere sahip olmalı ki insanın bu zaaflarına gem vurabilsin, daha suç işlemeyen suça engel olabilsin, sınırı aşmak isteyen saldırgan kişiye yasal zemin hazırlamadan, pratik imkân sağlamadan engel olabilsin. Aslında yukarıda eleştirel bakış açısıyla verdiğimiz takva, züht ve dünyaya meyletmeme burada devreye girer. "Kazan ama başkasının hakkına el uzatmadan, harca ama israf etmeden, üret ama tabiatın dengesini bozmadan, kullan ama hep benim demeden, diğerkâm davranarak kullan ve başkasını da nasiplendir." Bu konuyla alakalı dinî kavramların başında *îsâr* gelmektedir. Başkasının veya başkalarının çıkar ve menfaatlerini, kendi çıkar ve menfaatlerinin üstünde tutmaktır. *Îsâr*, ahlakın zirvesidir. (Buhârî, 1926: "Vesaye" 2, 3, "Cihad" 80; Müslim, t.y.: "Vasıyye" 5, 8; Tirmizî, 1937: "Vesaye" 1; Sabûnî, t.y., c. 3, s. 474; Çağrı, 2000: c. 22, s. 491) Bu öyle bir davranıştır ki kişi burada başkasını kendine tercih etmekte ve buna ne maddi ve ne de manevi hiçbir karşılık beklememektedir. Uhud savaşı sonrasında ölmek üzere olan yaralıların kendilerine gelen suyu içmeyip yanındaki diğer yaralıya verilmesini istemesi bunun en bariz örneğidir. (Vakidî, 2014: c. 1, s. 318-9)

Kuran ve hadislerden çıkarılabilecek mali esaslar şöyle sıralanabilir:

- İslam'da ferdi mülkiyet vardır ve saygıya değerdir. İslam ferdi mülkiyeti tasvip eder (Kur'an, 4:5).
- İslam mal ve servet elde etmede fırsat eşitsizliğine karşı çıkar (Kur'an, 53:39).
- İslam mal kazanmanın yollarını açıkça belirtir. Mal kazanmak ve servet edinmek başkasının hakkını ister hırsızlık yoluyla, ister kandırma yoluyla, isterse günümüzdeki usulsüz yollarla

veya banka hesaplarına girerek herhangi bir şekilde gasp etmemek şartıyla serbesttir (Kur'an, 5:100). İslam'da haksız kazanç yolları olarak ise şunlar gösterilmiştir:

- İslam, talih ve kumar oyunlarına girişerek haksız kazanç sağlanmasını yasaklar (Kur'an, 5:91-92).
- İslam, tefecilik yoluyla mal kazanmayı yasaklar. Çünkü bu, malın değerinin düşmesine ve yoksul kişilerin istismar edilmesine sebep olur, bu ise haksız kazançtır (Kur'an, 2:275-276; Köksal, 2005: 78-79).
- İslam'da bireysel mülkiyetin dokunulmazlığı olarak anlaşılan bir çok konu, özellikle gasp hırsızlık ve yağma nedeniyle gündeme getirilmiş ve önleyici tedbirler alınmıştır. Bu yolla mal kazanma yasaklanmıştır (Kur'an, 2:181; Kur'an, 4:10, 29, 58; Kur'an, 5:8). Veda hutbesinde şöyle buyurulmuştur: *“Ey insanlar, kanlarınız ve mallarınız bu gün ve bu ayda olduğu gibi Allah'a kavuşuncaya kadar dokunulmazdır.”* (Hanbel, 1993: c. 7, s. 307, 330, 376; Buhari, 1926: “Hac”, 132, “Megâzî”, 78; Müslim, t.y., “Hac”, 147; Ebû Dâvûd, 1996: “Menâsik”, 56, 61)
- İslam, işçi ile işveren arasındaki ilişkileri, her iki tarafın haklarını koruma altına alarak düzenlemiştir. İşçinin, insan onuruna yakışır standartlarda yaşamasını sağlayıcı tedbirler koyarken işverenin de ihmal edilmeden anlaşmanın gerektirdiği şartlar çerçevesinde haklarını koruyarak işinin yapılmasını güven altına alıcı tedbirler koymuştur (Kur'an, 43:31-32). Hz. peygamber de şöyle buyurur: *“Müslüman Müslümanın kardeşidir. Ona haksız muamelede bulunmaz, ihanete kalkışmaz.”* (Buhari, 1926: “Mezâlim”, 3; İsmail, 1974: 111) Aslında bu konuda ana ilke olarak Hz. Peygamberin şu sözü alınmıştır: *“Ne zarar vermek ne de zarar görmek vardır.”* (Malik, t.y., “Akdiye”, 31; İbn Mâce, 1981: “Ahkâm”, 17) Bu ilkeler dışına çıkarak elde edilen mallar haram kazanç sayılmıştır.
- Saldırıcasına tamahkâr ve aç gözlülükle mücadele. İslam'da mal sahibi olmak başlı başına hedef değildir. Mal insana dünya hayatında mutlu ve huzurlu bir yaşamı sağlamak içindir. Aslında Kur'an'da rızık tamamen Allah'a ait olduğu, çok çalışmanın çok mal sahibi yapmayacağı bildirilmektedir (Kur'an, 67:21).
- İslam'da kişinin sahip olduğu maldan ne ölçüde ve ne şekilde yararlanacağı tespit edilmiştir. Bu sınırlama ferdi kendi sahip olduğu mallar hususunda onun faaliyet alanını sınırlamadan, ama başkalarının haksızlığa uğratılmasına sebep olacak davranışların sınırlanmasıdır. İslam'ın umumi kaidesi helal yoldan kazanılmış mal üzerinde tasarruf yetkisinin verilmiş olmasıdır. Ancak konulan sınırlar ferdi meşru ölçüler içerisinde tutmak içindir (Kur'an, 2:168, 6:140; Gilanî, 1988: 114-125). İslam'da yoksulların sıradan insanların yaşam standartlarına uygun yaşayabilmesi ve onurlarının korunması için zenginlerin mallarından bir kısmının onlara verilmesi istenerek sosyal barışın ve yardımlaşmanın ilkeleri konulmuştur. Bu şekilde hem fakirlerin korunması hem de zenginlerin can ve mal güvenliğinin sağlanması amaçlanmıştır (Kur'an, 2:188 9:103). İslam, toplum nizamına önem verdiği için bir taraftan toplumun çeşitli unsurlarının birbirine karşı olan sorumluluklarını düzenlerken, diğer taraftan topluma zarar verecek ferdi davranışları da önleyici tedbirler getirerek ferdi, toplumun emrine vermiş onun maslahatı için çaba ve gayret etmesini istemiştir (Kur'an, 2:233, 4:36-37, 9:41, 17:23). İslam'ın bu alandaki koyduğu prensipler toplumda sosyal sınıfların doğuşunu engellemiştir. Tabii ki herkesin iktisadi düzeyi eşit olmamaktadır, ancak toplum içerisinde yardımlaşmanın şart koşulması zengin fakir arasında bir sınıfsal ayrımcılığı engellemiştir.
- İslam, toplumsal ekonomik düzenin bu ilkelerle sağlanmasından sonra kişinin serveti konusunda endişelenmemesi için ferdi mülkiyetin korunması için de önlemler almıştır. Bu amaçla sert kanunlar konularak yağma ve çapulculuk yasaklanmıştır (Kur'an, 5:33, 38).
- İnsanların mallarını haksız yolla alarak dolandırıcılık yapmak isteyenleri engelleyici tedbirler getirmiştir (Kur'an, 2:188). İsrافی yasaklayarak bizzat mal sahibini kendi malı konusunda dikkatli olmasını ve saçıp savurmamasını telkin etmiştir (Kur'an, 2:268, 17:26, 25:67).

Diğer yandan İslam, insanları mal edinme konusunda da teşvik etmiş, aynı zamanda insanda var olan evlat sevgisi, onlara mal bırakma arzusunu kamçulamak ve gelecek nesillerin de dünyalığı, bir nebze de olsa, önceden bırakılan mallarla karşılanarak başkalarına el açacak durumuna düşmesine engel olunmak için mirasla ilgili hükümler koymuştur (Kur'an, 4:7-8).

İslam, kamu yararına olan malları yöneticiler aracılığı ile herkesin adil şekilde yararlanacağı ortak mülkiyet olarak kabul eder. Diğer yandan İslam, toplumun çıkarlarının korunmasını devlete bırakmıştır. Burada korumadan maksat devletin denetim mekanizmasını kullanarak haksızlıklara geçit vermemesidir. (Tabakoğlu, 2005: 256) Şu ayetler toplumun ortak malı kabul edilen nimetlerden bahseder:

“O, göklerden sizin için su indirendir. İçilecek su ondandır. Hayvanlarınızı otlattığınız bitkiler de onunla meydana gelir” (Kur'an, 16:10).

“O, yeryüzünü sizin ayaklarınızın altına serendir. Haydi, onun üzerinde yürüyün ve Allah'ın rızından yiyin. Dönüş ancak onadır” (Kur'an, 67:15).

Her konuda olduğu gibi iktisadi konularda da temel kavram tevhihdir. Mülkün yegâne sahibinin Allah olduğunun idrakinde olarak insanın sadece geçici işletmeci olduğunun farkında olmak. (Tabakoğlu, 2005: 254-255) Tüm üretim kaynakları ve doğada Allah tarafından var edilen maddeler, tüm insanlar için Allah'ın hâkimiyetinde insanlar aracılığıyla kullanım ve dağıtımını amacıyla yaratılmış bereketlerdir (Kur'an, 16:10-11; Kur'an, 79:30-33; Kur'an, 2:29). Diğer yandan İslam dininin hedefinde dünya hâkimiyeti söz konusuysa bu ancak dünya Müslümanlarının birlik içerisinde olmasıyla mümkün olacaktır. Ancak farklı coğrafyaların kendi içerisinde üretim ve tüketim alanlarının olması muhakkaktır. Buradaki vahdetten maksat gelir, gider ve siyasi birlik olarak anlaşılmalıdır.

Mal dünyalıktır, ama helal mal ve ekonomik yönden iyi şartlarda bir yaşam İslam'da övülmüştür (Kur'an, 16:97, Kur'an, 7:137, 38:17-20, 27:44, 12:54-56, 9:74). Bu manada İslam'da en büyük hareket kabul edilen hicretin ana hedeflerinden birinin refah içinde maddi bir yaşama ve ileri bir ekonomik düzeye kavuşmak olduğu belirtilmiştir. (Şeriatı, 1994: İslam Ekonomisi, 132.) Bununla birlikte Kur'an ayetlerinde dünya malının yerildiği yerler de çoktur (Kur'an, 102:1-2, 103:2). Tüm bu ayetler birlikte düşünüldüğünde Kur'an insana mal hakkında nasıl davranacağını, asaleten değil vekâleten, halife olarak davranması gerektiğini öğretmektedir. Diğer yandan İslam, mal ve üretim kaynağının hapsedilmesini de reddeder. Bunun için tarım alanlarını belli zaman atıl bırakanlardan alınması öngörülmüştür.

4. DEĞERLENDİRME

Dünya üzerinde adından söz ettiren bu üç iktisadi sistemin, konunun netlik kazanabilmesi için, kısaca mukayesesini yapmanın faydalı olacağı kanaatindeyiz. Hali hazırda dünya iktisadına hakim güç kapitalizmdir. Ferdin sınırsız mülkiyetine dayanan ve kazanmak için hiçbir sınır tanımayan bir sistemdir. Bu gün ileri ekonomiye sahip devletlerin iktisadi politikalarına, o devletlerde yaşayan insanların yaşam tarzlarına ve dünyanın geri kalmış dedikleri, fakir halkların hayat standartlarına bakıldığında kapitalizmin nasıl bir adaletsiz sömürü sistemi olduğunu fazla söze hacet bırakmadan anlayabiliriz. Kapitalistlerin sürekli yatırıma yönelmesi ve kazanmanın sınırının olmaması düşüncesi, zamanla hammadde ihtiyacını ortaya çıkarmıştır. Bu ihtiyaçtan hareketle Avrupalılar, Hindistan, Afrika ve Güney Amerika gibi dünyanın çeşitli bölgelerinde sömürü kolonileri oluşturdular. Ortaya çıkan emek ihtiyacını, yine bu bölgelerden esir aldıkları insanları köle olarak çalıştırarak karşıladılar. Oluşturulan bu sömürgecilik faaliyetleri başlangıçta söz konusu bölgelere asker çıkarıp işgal ederek gerçekleştirilirken 20. yüz yılda şekil değiştirerek darbelerle veya taraftar yönetimlerle sağlanmaya devam edilmiştir. (Toman, - Akman, 2014 Aralık: 297-302; Uygur, - Uygur, 2013 Aralık: 275-281) Bugün, kapitalizmin kurucuları olan bazı batılı ülkeler eliyle, yer altı

zenginlikleri olan ülkeleri sömürebilmek için, çeşitli tahrikler yapıp çeteler aracılığıyla savaşlar çıkarıldığı, binlerce insanların ölümüne zemin hazırlandığı, katliamlara göz yumulduğu görülmektedir. Konunun daha iyi anlaşılması için güncel bir kaç örnek vermenin gerekliliği kanaatindeyiz. Dünya ekonomisini yöneten belli aileler (Kaynak-Mete, 2013: 71-79) ve kuruluşlar (Parlar, 2005: 230; Kaynak-Mete, 2013: 64-70,126-133,164-172) vardır. Bunlar dünya üzerindeki ekonomik hakimiyetlerini sürdürebilmek için bazı devletlerle iş tutmaktadırlar. Afganistan Rusya'ya karşı savaş verirken uyuşturucu parasıyla finans edildiği iddia edilmektedir. Rusların çekilmesinden sonra meydana gelen karışıklıklar neticesinde iş başına gelen grubun dini nedenlerle yasakladığı uyuşturucu üretimi yüzde yirmilere gerilemişken ABD'nin gelmesiyle tekrar eski kapasitesine yükselmiştir. Halbuki isteseler bunu tamamen engelleyebilme gücünü elinde bulundurmaktadırlar. Gelişmiş devletler bunun yasaklanmasının bir takım olumsuz sonuçlara sebebiyet vereceğini öngördüklerinden kontrol altında tutarak ticaretine müsaade etmişlerdir. Uyuşturucudan gelen paranın yıllık 20 milyar dolar olduğu tahmin edilmektedir ve bu paradan ticaret akışı güzergâhında bulunan her devletin payına düşeni aldığı ve bu ticaretin en üst kademesinde de gizli servislerin yattığı söylenir. Devlet olarak ise başat rolü ABD ve İngiltere'nin oynadığı belirtilmektedir. (Kaynak-Mete, 2013: 57-62) Diğer yandan Fransızların sömürgesi olan Dahomey¹⁰ yönetimi, 1970'te yıllık bütçenin % 64'ünü kendileri almaktaydılar. Yine aynı yıllarda Fransa'da her 100.000 kişiye bir milletvekili düşerken, kendi sömürgesi iken oluşturdukları bağımlı yönetim sisteminde Gabon'da ise her 6.000 kişiye bir milletvekili düşüyordu ve bir kişinin ömür boyu çalışma sonucu elde edeceği kazanç bir parlamenterin iki aylık maaşına bile ulaşamamaktaydı. (Ferro, 2002: 568) Batılı kapitalistler sömürge ülkelerinden getirilen işçilerin masrafı fazla olunca farklı bir metot geliştirerek eski sömürgelerinde kendilerine bağımlı yönetimler aracılığıyla bu ülkelerde fabrikalar kurup ucuz iş gücüyle üretimlerini devam ettirmektedirler. Bu ise sömürünün bir başka çeşididir. Kwame Nkrumah,¹¹ daha 1965'te konuyla ilgili şöyle yazmıştır: “Yeni sömürgeciliğin temelinde, teorik olarak bağımsız olan ve kendi kendine hâkim olma öğelerinin tümüne sahip olan bir devletin, gerçekte politikasının, dışarıdan yönetilmesi bulunur.” (Ferro, 2002: 572)

Görülmektedir ki insanların yok olması pahasına yeraltı kaynakları ve dünya ticaretini ellerinde bulunduran bu bir avuç azınlık ve bunların destekledikleri devletler, dünya sermayesinin belli ellerde toplanmasına ve kalan çoğunluğun ise açlığa, yoksulluğa ve modern köleliğe mahkum edilmesine sebebiyet vermektedirler.

Marxizme gelince tek iddialı uygulamasını Sovyetlerde gerçekleştirmeye çalışmıştır. Daha önce de belirtildiği gibi mal, işçilerin temsilcisi kabul edilen devletindir ve gelir, eşit şartlarda herkese dağıtılacaktır. Temel felsefesi budur. Ancak üretim düşünce 1946 yılında aldıkları kararlar miras edinme ve mirası kendinden sonraki varislerine, kimsesi olmayanların ise istediği birine bırakma hakkı getirmişlerdir. (İsmail, 1974: 71) Bir Rus köylüsünün aylık kazancı 300 rubledir. Hükümet bunun 150 rublesini sanayii geliştirme gayesiyle kesmektedir. Fakat sanatkârlar, dansöz ve dansörler, edebiyatçılar aylık 20 bin rubleye varan maaşlar almaktadırlar. Halkın % 7-8'ini oluşturan bu sınıf gelirin % 43'ünü almaktadır. Eşitliğin amaçlandığı Komünizm Sovyetler'in başkanı Stalin, kendi adına yapılan şarkının bestekârına 100 bin ruble ödemiş; yine Stalin'in nutuk verişini temsilen yapılan tablo için de aynı miktar ödenmiştir. (İsmail, 1974: 75-76) Görüldüğü kadarıyla Komünist sistem, ilkelerine bağlı kaldığı kadar değil, inkâr ettiği kadar başarıya ulaşmıştır. Her iki sistemin de uygulayıcıları her ne kadar sistem içi kontrol oluşturduklarını söyleseler de güç, kontrolü sağlanmadığında keyfi uygulamalar sistemleşiyor. O zaman öyle bir sistem olmalı ki gücü elinde bulunduranlar da en

¹⁰ Dahomey Cumhuriyeti, [Afrika](#) kıtasında bulunan, [Fransa](#) sömürgesinden 1958 yılında özerkliğini, 1 Ağustos 1960 tarihinde de bağımsızlığını kazanan devlet. Ülke 1960-1972 yılları arasında gerçekleştirilen dört farklı askeri darbe sonucu, anayasal düzenini dört defa değiştirmek durumunda kalmıştır. Afrika'nın batısında bulunan ülke, 1 Ağustos 1960 tarihinde elde ettiği bağımsızlık sonucu özgürlüğüne kavuşmuştur.

¹¹ Kwame Nkrumah (1909-1972) Ghanalı siyaset ve devlet adamı, bağımsızlık mücadelesinin lideri ve ilk cumhurbaşkanıdır.

azından kendi içinde veya ölüm sonrası bir hesap verme endişesi taşınmalıdır. Bu ise ancak ahiret inancıyla söz konusu olabilmektedir.

İslam ise fertlere özel mülkiyet hakkı tanımakla birlikte kazanma ve harcamayı adalet ve başkalarına zarar vermeme ilkesi üzerine inşa etmiştir. Hem dünyada yapılan tüm kazanma ve harcamaların hesap verilebilirliği hem de kazanma ve harcamada Allah'a karşı sorumluluk bilincini oluşturmuştur.

Allah'ın zengin kullarına mali yükümlülük olarak emrettiği zekât, kazanmanın karşılığında devlete ve topluma karşı sorumluluk bilincini kazandırmaktadır. Zekâtın dağıtım oranları ve yerleri, insanın zorunlu ihtiyaçlarının karşılanması açısından insanın insanî onurunun korunmasının aracıdır. Bunun yanında zekâtın yerine getirilmesi gereken bir emir olması sebebiyle aslında İslam israftan kaçınma ve insana hencinsini düşünme duygusu vererek cömertliğe alıştırmaktadır. Öşür ve haraç, atıl bırakılan arazilerin başkalarına devredilmesi, sahipsiz arazilerin işlenerek ürün verir hale getirilerek sahip olunması gibi uygulamalar üretimi teşvik içindir. Karaborsacılık, stok ve tefeciliğin yasaklanması, fiyatların serbest bırakılması, alım satımlarda aldatma ve haksızlığa yönelik getirilen bir takım kısıtlamalar, ribel (Zuhaylî, 2014: c. 4, s. 676-677) faizin yasaklanması, serbest piyasa ilkelerinin konulması, üretici ve tüketici ilişkilerin hakkaniyet ölçüsüne göre ayarlanmış olması İslam'ın bir ekonomik dünya görüşünün olduğunu ortaya koymaktadır.

Kur'an ve sünnet, fert ve toplumsal hayatla ilgili genel bilinç oluşturmaya öncelik vermiştir. Buna iktisadi hayat da dahildir. İslam'da iktisadî hayatla ilgili kuralcı yönlendirmelerden çok, bu alandaki ahlâkî yönlendirmelerle dünya görüşü ve kişilik oluşturma öncelenmiştir. Kişinin kendini Allah'a yakın hissetmesi, Allah'a yakın olmak ve yaptığı eylemlerin hesabını Allah'a verme sorumluluğunun bilincinde olması, insanı kendiliğinden dünya hayatına yönelik ahlaki bir tutuma yönlendirecektir. (Bardakoğlu, 2001: c. 23, s. 20)

İslam'da, çalışmak, kazanmak, dünya nimetlerinden faydalanmak, topluma faydalı birey olmak teşvik edilmiş; (Kur'an, 2:114, 4:32, 17:18-19, 21:94, 28:77, 53:39-40, 62:9-10, 76:22) dünyadan uzak durup sefil ve başkalarına muhtaç bir hayat yaşamak, tembellik (Buhari, 1926: "Büyü" 15; Tirmizi, 1937: "Zühd", 61) ve dilencilik, kazandığı malda cimrilik, (Müslim, t.y., "Zühd", 3, 4; Nesâî, 1930: "Veaye", 1; Tirmizi, 1937: "Zühd", 20, 26, 41) bencillik ve tamahkârlık (Buhari, 1930: "Rikak", 5; Müslim, t.y., "Zekât", 115; Tirmizi, 1937: "Zühd", 28) yapması hoş görülmemiştir. (İbn Ebî Şeybe, 2011:c .7, s. 6, c. 14, s. 196; Buhari, 1930: "Zekat", 50; İbn Mâce, 1981: "Zühd", 27) Bu kötü duyguları törpülemek için de zekât, sadaka ve infak gibi yardım yollarını teşvik ederek toplumsal dayanışmayı hedeflemiştir. Diğer yandan sadece Müslümanların değil gayri müslim olanların da haklarını koruyucu prensipler koymuştur. Netice olarak İslam'ın iktisadi görüşleri, Müslümanların bu alanda da bir dünya görüşüne sahip olup dinin diğer alanlara ilişkin emir ve yasaklarıyla bir bütünü oluşturmaktadır.

KAYNAKÇA

- Abdulbâkî, M. F. (1364). mele' ve mütref. *Mu'cemü'l-Müfehres li Elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm*. 153, 672. Kahire: Matbuâtü Dâri'l-Kütübi'l-Mısriyye.
- Ahmed b. H. (1993). *Müsned*. Lübnan: el-Mektebetü'l-İslamiyye, 1993.
- Aktay, Y. (2002 Nisan-Haziran). Soğuk savaş dönemi arap islamcılığında sol ve sosyalist bağlam -Seyyid Kutub örneği. *İslamiyat*, 5 (2), 43-68.
- Aron, R. (1986). *Sosyolojik Düşünce Evreleri*. Çev. Korkmaz Alemdar. Ankara: İş Bankası Yayınları.

- Atalay, O. (2007). *Bilinç ve Put*. Van: Bilge Adam Yayınları.
- Atalay, O. (1993) *Kur'an'da İnsan Meta İlişkisi ve Çalışma Yeri*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Atatürk Üniversitesi, Erzurum.
- Avcu, A. (2009). *Karmatilerin Doğuşu ve Gelişim Süreci*. Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Ayn, R. (2004). *Kapitalizm Bilinmeyen İdeal*. Çev. Nejdet Kandemir. İstanbul: Plato Yayınları.
- Bardakoğlu, A. İslam. *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)* içinde (c.2, ss. 15-23). Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları.
- Beyhaki, (1410). *Şu'âbu'l-İman*, Thk. Muhammed es-Sa'id Besyûnî Zağlul, Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- Buhârî, (1926). *el-Câmiu's-Sahîh*, (I-IX), Kahire: Matbuatu Mustafa.
- Cesur, E. (2002 Nisan- Haziran). Ali Şeriatî: Allahperest-sosyalist, *İslamiyat*, 5 (2), 69-92.
- Collingwood, R. G. (1996). *Tarih Tasarımı*. Çev. Kurtuluş Dinçer. Ankara: Gündoğan Yayınları.
- Çağrıncı, M. İsar, *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)* içerisinde (c.2, ss. 490-491). Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları.
- Çapral, M. Ö. (1988). İslami refah devleti ve devletin ekonomideki rolü. Çev. Hüner Şencan. *İslam İktisadi Araştırmaları*. Sayı I, İstanbul: Dergah Yayınları, 148-174.
- David, S. L. (1998) *Kapitalizmin Doğuşu*, Çev. Süleyman Erol Gündüz. İstanbul: İnsan Yayınları.
- Demir, Ş. (2002 Kış) Kurânî bütünlük içerisinde insanın mal ve servet karşısındaki konumu. *EKEV Akademi Dergisi*. 6 (10), 145-152.
- Ebû Dâvûd, (1996). *Sünen*. Beyrut: Dârul'-Kütübî'l-İlmiyye.
- Ferro, M. (2002). *Fetihlerden Bağımsızlık Hareketlerine Sömürgecilik Tarihi*. Çev. Muna Cedden, Ankara: İmge Kitabevi.
- Gilanî, İ. Ş. (1988). İslam ekonomisinin siyasi muhtevası: özgün ve maslahatçı stratejiler. Çev. Mustafa Aykaç. *İslam İktisat Araştırmaları*. 1, İstanbul: Dergâh Yayınları, 114-125.
- Görgün, H. (2009). Sosyalizm, *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)* içerisinde (c. 37, ss. 382-388). Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları.
- Günay, Ü. (1986). İktisadi ahlak ve din. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. İstanbul: Özdem Kardeşler Matbaası, 0 (7), 108-128.
- Gündüz, Ş. (2003). Mecusilik, *TDV İslam Ansiklopedisi* içerisinde (c. 28, ss.279-284, Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları.
- Hilton, R. (1984). *Feodalizmden Kapitalizme Geçiş*. Çev. Müge Gürer-Semih Sökmen. İstanbul: Metis Yayınları.
- Henri S. (2000). *Modern Kapitalizmin Doğuşu*. Çev. Turgut Erim. İstanbul: Yöneliş.
- Hizmetli, S. (2001). Karmatiler, *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)* içerisinde (c. 24, ss. 510-514). Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları.
- İbn Ebî Şeybe, Ebû Yûsuf Ya'kûb b. Şeybe b. es-Salt es-Sedûsfeş-Şeybî, (ö.262/875), *Musannef*, I-XV (Trc. Fikret Güneş-Yaşar Güngör), Ocak Yay., İstanbul 2011.

- İbn Kesîr. (1981). *Muhtasarı Tefsîr-i İbn Kesîr*, Nşr. Muhammed Ali es-Sabûnî. Beyrut: y.y.
- İbn Mâce, (1981). *Sünen*. İstanbul: Çağrı Yayınları.
- İbn Mazur, (1300). *Lisanu'l-Arab*. Beyrut: Dâru Sâdır.
- İsmail, M. İ. (1975). *İslam ve Çağdaş Ekonomik Doktrinler*. Çev. Cemal Karaağaçlı. İstanbul: Yeni Neşriyat.
- Jim, S. (2013). *Herkes için İktisat, Kapitalist Sömürüyü Anlama Kılavuzu*. İstanbul: Yordam Kitap.
- Karakoç, S. (2003). *İslam Toplumunun Ekonomik Strüktürü*, İstanbul: Diriliş Yayınları.
- Kaynak, M.- Mete, Ö. L. (2013). *Dünyayı Kimler Yönetiyor*. İstanbul: Profil Yayınları.
- Köksal, İ. (2005). İslam İktisadının Temelleri, *Bilimname*. 7 (1) , 73-92.
- Kutluer, İ. (1994). Batılılaşma, *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)* içerisinde (c. 22, ss. 152-158). Diyanet Vakfı Yayınları.
- Landes, D. S. (1995). *Kapitalizmin Doğuşu*. Çev. Süleyman Erol Gündüz. İstanbul: İnsan Yayınları.
- Lucien, F. (1995). *Uygarlık, Kapitalizm ve Kapitalistler*. Çev. M. Ali Kılıçbay. İstanbul: İmge Kitabevi Yayınları.
- Malik b. Enes. *Kitâb-u Muvatta*. Thk. Muhammed Fuat Abdalbâkî. Beyrut: Dâru İhyâu't-Terâsi'l-Arabî, t.y.
- Manisalı, E. (2004). *Kapitalizmin Temel İç Güdüsü*. İstanbul: Derin Yayınları.
- Müslim, (t.y.), *Câmiu's-Sahîh*. Beyrut: el-Mektebetü't-Ticârî li'd-Dabâati ve'n-Neşrî.
- Nesâî, (1930). *Sünen*. Kahire: Matbaatu'l-Ezher, 1930.
- Özafşar, M. E. '002 Nisan-Haziran). Sıbâi ve islam sosyalizmi, *İslamiyat*, 5 (2), 147-154.
- Özel, M. (1993). *Piyasa Düşmanı Kapitalizm*. İstanbul: İz Yayınları.
- Parlar, S. *Silahlı Bürokrasinin Ekonomi Politikası*. İstanbul: Mephisto Yayınları.
- Perşembe, E. (2002 Nisan-Haziran). Nurettin Topçu'da müslüman anadolu sosyalizmi düşüncesi, *İslamiyat*, 5 (2), 93-100.
- Sıbâi, M. (2011). *İslam Sosyalizmi*, Çev. Yaşar Nuri Öztürk, İstanbul: Yeni Boyut Yayınları.
- Smith, D. - Evans, P. (2011). *Karl Marx Kapital*. Çev. Kemal Ülker. İstanbul: Versus Yayınları.
- Şeriatî, A. (1994). *Kapitalizm*. Çev. Yakup Arslan-Kenan Çamurcu. İstanbul: Dünya Yayınları.
- Şeriatî, A. (1994). *Marxizm*. Çev. Yakup Arslan-Kenan Çamurcu. İstanbul: Dünya Yayınları.
- Tabakoğlu, A. (2005). *İslam İktisadı*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Tirmizî, (1937). *Süneni Tirmizî*. Kahire: Matbaatu Mustafa.
- Toman, M. - Akman, H. (2014 Aralık). Tarihi süreç içerisinde Amerikan imparatorluğu. *Tarih Okulu Dergisi*. 7 (20), 285-331.
- Topçu, N. (Nisan- Haziran 2002). Sosyalizm devrimizin şeriatidir, *İslamiyat Dergisi*, 5 (2), 131-138.
- Topçu, N. (2016). *Ahlak Nizamı*, İstanbul: Dergah Yayınları.
- Torun, İ. Kapitalizmin zorunlu şartı Protestan ahlak. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 3 (2), 89-98.

- Uygun, E - Uygun, F. (2013 Aralık). Fransız sömürgecilik tarihi üzerine bir araştırma”. *Türkiye Sosyal Araştırmaları*, 17 (3), 273-286.
- Vâkıdî, (2014). *Kitâbu'l-Megâzî*. Tah. Marsden Jones. Çev. Musa K. Yılmaz. İstanbul: İlk Harf Yayınları.
- von Mises, L. (2007). *Sosyalizm*, Çev. Yusuf Şahin. Ankara: Liberte Yayınları.
- Wallerstein, İ. (2014). *Dünya Sistemleri Analizi*. Çev. Ender Abadođlu-Nuri Ersoy. İstanbul: bgst Yayınları.
- Weber, M. (1993). *Sosyoloji Yazıları*. Çev. Taha Parla. 3. Baskı, İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları.
- Wheen, F. (2006) *Karl Marx Das Kapital*. Çev. Orhan Düz. İstanbul: Güncel Yayınları.
- Wood, E. M. (2007). *Marx'a Dönüş*. Çev. Elif Dinçer. İstanbul: Kal Kedon Yayınları.
- Yurtsever, H. (2011). *Kapitalizmin Sınırları ve Toplumsal Proletarya*. İstanbul: Yordam Kitap.
- Zuhaylî, V. (2014). *Fıkhu'l-İslâmî*. Beyrut: Dârul-Fikri'l-Muasır.